

АРХІТЕКТУРНІ НАУКИ

УДК 72.01

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.41211

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СПРИЙНЯТТЯ», «РОЗУМІННЯ» ТА «СМИСЛ» В ДОСЛІДЖЕННЯХ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ АРХІТЕКТУРИ

© М. Ю. Блінова

У статті викладено результати аналізу існуючих на сьогоднішній день наукових підходів до використання категорій «сприйняття», «розуміння» і «смысл». Зроблена спроба простежити співвідношення цих понять у контексті теорії архітектури. У ході розгляду різних вітчизняних і зарубіжних досліджень, були виділені деякі загальні моменти в побудові типології розуміння. Застосувавши їх до архітектурно-середовищної ситуації, були сформульовані два основні типи розуміння: когнітивне розуміння і інтерпретація

Ключові слова: сприйняття, розуміння, смысл, свідомість, архітектурне середовище, інтерпретація, теорія архітектури, феноменологія, психологія, семіотика

The article presents an analysis of existing scientific approaches to the use of the categories of "perception", "understanding" and "meaning". The attempt to trace the relation of these concepts in the context of the theory of architecture was done. In the course of the various domestic and foreign studies were identified some common elements in building typology of understanding. Applying them to the architectural environmental situations were formulated two basic types of knowledge: cognitive understanding and interpretation

Keywords: perception, understanding, meaning, consciousness, architectural environment, interpretation, theory of architecture, phenomenology, psychology, semiotics

1. Вступ

Для подолання викликів епохи глобалізації та прогнозування шляхів розвитку архітектурного середовища сучасного міста, необхідно представити дослідницьку модель, яка б відповідала загальнонаукової гуманітарної концепції сталого розвитку, тобто інтегрувала в собі соціальні, економічні та екологічні складові. У зв'язку з такою постановою питання особливу складність при дослідженні архітектурного середовища міста являє проблема об'єктивації «людського фактора», як безпосередньо пов'язаного з категоріями способу життя, тілесної чутливості і інтерсуб'єктивності. Дослідження архітектурного середовища в соціокультурному ракурсі, що відбиває взаємодію між міським середовищем і способом життя її мешканців, так чи інакше, передбачає використання категорій «сприйняття», «розуміння» і «смысл».

2. Постановка проблеми

Обираючи в якості предмету дослідження соціокультурний аспект архітектури, ми стикаємося з необхідністю використання певного категоріального апарату, за допомогою якого дане дослідження може бути грамотно здійснено. При розгляді існуючих на сьогоднішній день наукових підходів до дослідження проблематики взаємодії суспільства і архітектурного середовища міста, можна побачити, що при всій різ-

ниці, їх об'єднує визнання прямої взаємодії архітектурного середовища і людини не тільки на фізичному рівні, а й на рівні свідомості і на рівні почуттів. При цьому всі підходи природним чином, так чи інакше, використовують категорії «сприйняття», «розуміння» і «смысл». Однак при цьому вони мають різне трактування в залежності від власних наукових інтересів кожного підходу. У даній статті буде зроблена спроба простежити співвідношення цих понять у контексті теорії архітектури.

3. Аналіз досліджень та публікацій

На сьогоднішній день в поясненні таких процесів соціокультурної взаємодії людини і архітектурного середовища міста, як сприйняття і розуміння, теорія архітектури ґрунтується переважно на досягненнях в галузі психології, символічних теоріях і феноменології. Дані сфери знання представлені в архітектурній науці досить скромно і розрізнено, являючи собою не загальнотеоретичну базу в рамках теорії архітектури, а скоріше автономні авторські концепції. До таких, безумовно, можна віднести дослідження Р. Арнхейма, О. Г. Габрічевського, Кр. Норберг-Шульца, Р.Інгардена, М. Мерло-Понти, Ч. Дженкса, О. Г. Раппапорта, У.Еко та ін. [1–5]. Також необхідно зауважити, що дослідницька увага здебільшого приділяється саме вивченню «сприйняття», що ж стосу-

ється процесів розуміння архітектурного середовища, то тут в теорії архітектури мається серйозна прогалина. У зв'язку з цим бачиться доречним приділити більше уваги саме проблемі «розуміння» і пов'язаному з ним поняттю «смысл».

Вперше проблема розуміння і смыслу в теорії архітектури була піднята в 2008р. О. Г. Раппапортом в його роботі «Смысл в архітектурі» [4]. Де він прямо вказував на те, що дана проблема при всій своїй природності й очевидності поки залишається поза полем зору теорії архітектури, що вона є щось само собою зрозуміле при обговоренні проблем архітектурної композиції, форми, сприйняття і т. д. Таким чином, актуалізуючи дану проблематику, автор вказує на те, що вона ще дуже далека від вирішення, але для даного дослідження необхідно спробувати розібрати це питання.

Метою статті є дослідження та систематизація основних сучасних наукових підходів до тлумачення понять «сприйняття», «розуміння» й «смысл» та їх співвідношення в контексті теоретичних досліджень соціокультурного аспекту архітектури.

4. Використання категорій «сприйняття», «розуміння» і «смысл» в контексті теорії архітектури

Говорячи про розрізнення власне «сприйняття» і «розуміння» як різних процесів, ми будемо ґрунтуватися на традиційному їх трактуванні в психології, яка відносить їх до різних рівнів свідомості людини. Так «сприйняття» зазвичай трактується як «пізнавальний психічний процес, який полягає у відображенні людиною предметів і явищ, у всій сукупності їх якостей при безпосередньому впливі на органи чуття» [6, 7]. Розуміння ж є «вид мислення: проникнення в сутність феномену шляхом встановлення зв'язків між його елементами, які відображаються системою понять» [6].

Також існує значна різниця в об'єктах «сприйняття» і «розуміння», а також в результатах. Об'єктами сприйняття є конкретні предмети і явища дійсності. Результатом процесу сприйняття стає побудований образ, як суб'єктивне бачення реального світу, сприйманого за допомогою органів чуття [6, 7]. Об'єктами розуміння в свою чергу є: інформація, знання, значення, текст. Результатом же цього процесу є смысл [8]. І якщо образ у сприйнятті є відображення дійсності, то смысл є одночасно і конструкт і стан свідомості, тобто розуміння специфічно якраз саме тим, що породжує смысли [9].

Таким чином, стає очевидним, що «розуміння» більш складна для дослідження категорія, у зв'язку з чим і виник такий напрям у філософії як герменевтика, яка досліджує теорію і практику тлумачення, інтерпретації та розуміння текстів, переважно літературних. У теорії архітектури також робилися спроби застосування герменевтичного підходу до досліджень архітектури, однак вони переважно зосереджені в сфері іконографії пам'яток архітектури (П. В. Капустін, С. С. Ванеян).

На понятті «смысл» необхідно зупинитися більш детально з огляду на те, що існують значні різноманітності в його вживанні і загальноприйняте тлу-

мачення відсутнє. Видатний психолог Д. А. Леонт'єв пояснював це тим, що «за поняттям «смысл» – ховається не конкретна психічна структура, що допускає однозначну дефініцію, а складна багаторівнева смыслова реальність, приймаюча різні форми і що виявляється в різних психологічних ефектах» [10]. І в зв'язку з цим виділимо основні напрямки в освоєнні цієї категорії в теорії архітектури, позначивши загальні моменти.

Так в семіотиці архітектури проблему смыслу (референції) найбільш ґрунтовно розроблено Умберто Еко. Як відомо, по відношенню до об'єктів матеріальної дійсності смыслом часто називають конкретне призначення речі, її функцію. Умберто Еко спробував застосувати таке тлумачення смыслу до архітектури в рамках семіотики і виявив непродуктивність такого підходу, тому що вийшло, що сенсом є фізична функція архітектурного об'єкта: «архітектурний об'єкт означає певну форму проживання в ньому» [5].

Наприклад, для дому смыслом буде «можливість проживання», смыслом сходів буде «можливість піднятися-спуститися», смыслом дверей буде «можливість увійти» і т.д. [5]. Далі в ході міркування вчений приходить до висновку про те, що референтом (смыслом) архітектурного знака є функція оформлення конвенціонально затверджених норм соціокультурних відносин суспільства, тобто «окультурений» референт стає конотатом і розширює, таким чином, галузь означеного [5]. Для даного дослідження треба відзначити, що вчений акцентує, по-перше, «ситуативність» появи смыслу, а по-друге: «контекстність» (конотативність).

Також великий інтерес має поняття смыслу, вибудоване психологією в рамках діяльнісного підходу, де особистість, її структура, формування і розвиток обумовлюються різними аспектами життєдіяльності. Найбільш близькою бачиться позиція А. Н. Леонтьєва, для якого смысл характеризується як об'єктивне ставлення властивостей дійсності, що детермінує діяльність суб'єкта, і при цьому виникає в самій діяльності [11]. Розглядаючи проблему взаємодії суспільства і особистості, А. Н. Леонтьєв говорить про те, що для людини на початку смысл виступає як загальноприйнятний, і лише потім як особистісний смысл [10]. Для індивіда же смысл втілюється за допомогою значень і залежно від ситуації, активізує прийняття тієї чи іншої його громадської позиції (ролі) [10].

Цікавий момент певної «загальності» смыслу, що затверджується деякими психологами. Так на комунікативну природу і наявність загальних смислів вказував Альфред Адлер: "Ознака всіх справжніх сенсів життя - це те, що вони є загальними, тобто такими смислами, які інші можуть розділяти і приймати для себе ... Смысл можливий лише в комунікації: слово, яке означає щось лише для однієї людини, було б позбавлене сенсу. Те ж відноситься до наших цілей і дій; їх єдиний сенс – сенс для інших" [12]. Для Юнга категорія сенсу тісно пов'язана з уявленням про ідентичність, а пошук і реалізація смыслу одночасно є «сходженням до самості» і прилучення до родової сутності [13]. Відповідно вчений виділяє дві

форми існування смислу – невербалізовану (архетип) і вербалізовану (мову), що переходять один в одного.

Велику увагу проблемі смислу приділяє феноменологія. У своїх дослідженнях Е. Гуссерль позначив смисл як конституційований в мисленні об'єкт, що реалізується при сприйнятті існуючого об'єкта, який вже не суть "об'єкт", але "одиниця смислу". Процес розуміння як змістоутворення для Гуссерля задає інтенція, яка являє собою «сенса-даруючий» принцип, що конститує світ у свідомості людини не як «світ або частину його, але "смысл" світу» [14]. Цю концепцію розвиває і Альфред Шюц, стверджуючи, що світ інтенціонально переживається людиною як той, що має особливу смислову структуру [15]. На контекстуальність смислу і його конструктивну природу вказував і Дж. Б'юдженаль: «Ми конструємо смисли подій, виходячи з того, ким ми є і чим є об'єкти, включені в цю подію» [16].

Величезну увагу проблемі сприйняття і смислу в архітектурі приділяв Р. Арнхейм. В якості важливих для нас моментів відзначимо, що в якості контексту до процесу сприйняття стверджується сам процес життя. Для Арнхейма архітектура взаємодіє з людиною саме на рівні екзистенційному, в протиставленні буття і становлення – архітектура припускає постійну присутність людини і пропонує себе освоїти, оглянути, увійти, вселитися, обійти. «Взаємодія архітектурного об'єкта з користувачем носить характер інтенсивності, при якому кожен партнер виробляє тонку врівноваженість між підпорядкуванням характеристикам іншого і вимогою до нього досягти взаємоадаптації» [1]. Вкрай важливо, що вчений розрізняє певні смислові рівні в архітектурній ситуації: ідеологічний, естетичний, статусний, екзистенційний як способу власне людського буття і способу життя [1].

Відзначимо, що про специфічну спрямованість свідомості на смисл (інтенціональність) в архітектурі говорив у своїх дослідженнях Р. Інгарден. Вчений стверджував, що в сприйнятті архітектури необхідно розділяти архітектурну форму як таку, і уявлення про неї у свідомості. А смислом є ті особливі духовні предметності, які конститууються свідомістю, але не є частиною реального світу. Відповідно інтенціональність створює смисл предмету, який, ґрунтуючись на деякому реальному спорудженні не ідентичний йому [2].

Узагальнюючи вищевикладене, можна виділити наступні загальні характеристики процесу розуміння смислу:

1. Спрямованість (інтенціональність) – визначення смислового ставлення людини до об'єктивної дійсності здійснюється через прийняття ним тієї чи іншої соціальної ролі і загальноприйнятих конвенціональних смислів, закріплених в нормах розуміння.

2. Контекстність – сенс феномена виявляється тільки в більш широкому контексті реальності, тобто в ситуації діяльності.

3. Комунікативність – породження сенсу можливо тільки у взаємодії.

4. Смисл конструюється виходячи з наявного змісту свідомості – знань, значень, досвіду та ін. Смисл, як і буття, можливий тільки при «наявності» суб'єкта, що осмислює.

Як видно всі наведені характеристики безпосереднім чином співвідносяться з уявленням про архітектурне середовище як таку ситуацію соціокультурної взаємодії, яка має великий смислогенеруючий потенціал, що реалізується на підставі прийняття культурних норм і позицій (ролей).

5. Апробація результатів дослідження

Сформульований категоріальний апарат дозволяє будувати подальше дослідження особливостей процесу розуміння архітектури. Розглянувши різні вітчизняні та зарубіжні дослідження можна виділити деякі загальні моменти в побудові типології розуміння. Застосувавши їх до архітектурно-середовищної ситуації, отримаємо два пов'язаних типа:

1. Когнітивне розуміння, тобто "декодування" структурних одиниць ситуації, що виникає при відновленні змістовності інформації, даної в формі загальноприйнятих значень і норм діяльності у цій ситуації. Тобто відновлення «об'єктивного» діяльнісного значення ситуації відповідно до конвенціонально затверджених норм. Відповідає на питання: що це взагалі? як тут передбачається діяти (користуватися)?

2. Інтерпретація (розпредмечуване), що пов'язана з інтенціональним залученням більш широкого контексту для пояснення ситуації, як би переведення її на «свою» суб'єктивну мову. Найчастіше будується на виявленні ідеальних реальностей об'єкта, що презентуються окрім засобів прямої номінації. Ключовим моментом є привнесення особистісного «суб'єктивного» погляду.

Наприклад, в дослідженнях з історії архітектури в основному присутня інтерпретація, що інтенціонально спрямована на конститування смислу архітектурного об'єкта в контексті певної історико-культурної ситуації. У той час як звичайна туристична екскурсія обмежується лише когнітивним, повідомляючи загальноприйняті в таких випадках значення об'єктів – коли побудовано, автор-замовник, функціональне призначення.

У творчості результатом процесу розуміння також переважно є інтерпретація, яка часто так і називається «авторська інтерпретація». У ситуаціях повсякденного життя, коли архітектурне середовище сприймається та використовується в пасивному режимі, розуміння архітектурного середовища не виходить за межі когнітивного.

6. Висновки

Для повноти та адекватності опису та моделювання процесів соціокультурної взаємодії людини і архітектурного середовища міста було проаналізовано ряд таких важливих понять як «сприйняття», «розуміння» і «смысл». Виявлено, що поняття «розуміння» і «смысл» являють собою практично не досліджене поле для теоретичного осмислення у сфері архітектури, і для їх освоєння були залучені уявлення з області психології, символічних теорій і феноменології, які дозволили виділити ряд загальних характеристик процесу розуміння: спрямованість (інтенціональність), контекстність, комунікативність, конструктивність. У ході розгляду різних вітчизняних і зарубіж-

них досліджень, були виділені деякі загальні моменти в побудові типології розуміння. Застосувавши їх до архітектурно-середовищної ситуації, були сформульовані два основні типи розуміння: когнітивне розуміння і інтерпретація. Стверджується, що для дослідження архітектурного середовища в соціокультурному ракурсі, що відбиває взаємодію між міським середовищем та способом життя її мешканців, найбільший потенціал має саме інтерпретаційний тип розуміння.

Література

1. Арнхейм, Р. Динамика архитектурных форм [Текст] / Р. Арнхейм. – Москва: Стройиздат, 1984. – 193 с.
2. Ингарден, Р. Исследования по эстетике [Текст] / Р. Ингарден. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1962. – 572 с.
3. Merleau-Ponty, M. Phenomenology of Perception [Text] / M. Merleau-Ponty. – London: Routledge & Kegan Paul, 1965. – 466 p.
4. Раппапорт, А. Г. Смысл в архитектуре. Рукопись [Электронный ресурс] / А. Г. Раппапорт. – 2008. – Режим доступа: <http://papardes.blogspot.com/2009/08/1.html>
5. Эко, У. Отсутствующая структура: Введение в семиологию [Текст] / У. Эко. – СПб: Петрополис, 1998. – 432 с.
6. Бродовська, В. Й. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові [Текст] / В. Й. Бродовська, І. П. Патрик, В. Я. Яблонко. – Київ: ВД "Професіонал", 2005. – 222 с.
7. Сприйняття [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – 2015. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сприйняття>
8. Nevorotov, B. Cognition and meaning [Text] / B. Nevorotov. – Hamburg: Anchor Academic Publishing, 2014. – 157 p.
9. Щедровицкий, Г. П. Знак и деятельность [Текст] / Г. П. Щедровицкий. – М., Восточная литература РАН, 2005. – 464 с.
10. Леонтьев, А. Н. Деятельность, сознание, личность [Текст] / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
11. Леонтьев, А. Н. Философия психологии: Из научного наследия [Текст] / А. Н. Леонтьев; под ред. А. А. Леонтьева, Д. А. Леонтьева. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1994. – 228 с.
12. Адлер, А. Смысл жизни [Текст] / А. Адлер // Философские науки. – 1998. – № 1. – С. 15–26.

13. Юнг, К. Г. Архетип и символ [Текст] / К. Г. Юнг. – М.: «Ренессанс», 1991. – 298 с.
14. Гуссерль, Э. Феноменология. Статья в Британской энциклопедии [Текст] / Э. Гуссерль; пер. В. И. Молчанова // Логос. – 1991. – № 1. – С. 12–21.
15. Алхасов, А. Я. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии [Текст] / А. Я. Алхасов. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с.
16. Леонтьев, Д. А. Психология смысла [Текст] / Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.

References

1. Arnkheym, R. (1984). Dinamika arkhitekturykh form. Moscow: Sroyzdat, 193.
2. Ingarden, R. (1962). Issledovaniya po estetike. Moscow: Izdatel'stvo inostrannoy literatury, 572.
3. Merleau-Ponty, M. (1965). Phenomenology of Perception. London: Routledge & Kegan Paul, 466.
4. Rappaport, A. G. (2008). Smysl v arkhitekture. Rukopis'. Available at: <http://papardes.blogspot.com/2009/08/1.html>
5. Eko, U. (1998). Otsutstvuyushchaya struktura: Vvedeniye v semiologiyu. SPb: Petropolis, 432.
6. Brodovs'ka, V. Y., Patrik, I. P., Yablonko, V. Ya. (2005). Tlumachniy slovník psikhologichnikh terminiv v ukrains'kiiy movi. Kiiv: VD "Profesional", 222.
7. Sprinyattya (2015). Vikipediya. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сприйняття>
8. Nevorotov, B. (2014). Cognition and meaning. Hamburg: Anchor Academic Publishing, 157.
9. Shchedrovitskiy, G. P. (2005). Znak i deyatel'nost'. Moscow, Vostochnaya literatura RAN, 464.
10. Leont'yev, A. N. (1975). Deyatel'nost', soznaniye, lichnost'. Moscow: Politizdat, 304.
11. Leont'yev, A. N.; Leont'yev, A. A., Leont'yev, D. A. (Eds.) (1994). Filosofiya psikhologii: Iz nauchnogo naslediya. Moscow: Izd-vo Mosk. Un-ta, 228.
12. Adler, A. (1998). Smysl zhizni. Filosofskiy nauki, 1, 15–26.
13. Yung, K. G. (1991). Arkhetip i simvol. Moscow: «Renessans», 298.
14. Gusserl', E. (1991). Fenomenologiya. Stat'ya v Britanskoy entsiklopedii. Logos, 1, 12–21.
15. Alkhasov, A. Ya. (2003). Smyslovaya struktura povsednevnogo mira: ocherki po fenomenologicheskoy sotsiologii. Moscow: Institut Fonda «Obshchestvennoye mneniye», 336.
16. Leont'yev, D. A. (1999). Psikhologiya smysla. Moscow: Smysl, 487.

*Рекомендовано до публікації д-р архіт. Мироненко В. П.
Дата надходження рукопису 24.03.2015*

Блінова Марія Юріївна, кандидат архітектури, доцент, кафедра дизайну архітектурного середовища, Харківський національний університет будівництва та архітектури, вул. Сумська, 40, м. Харків, Україна, 61002